

Paradigmer og mellemtoner

Dette bidrag til *K&K*'s jubilæumsnummer udgør anden del af en føljeton, som jeg påbegyndte for 16 år siden. Første del var et bidrag til en enquete og huskes næppe af andre end mig selv, så lad mig kort rekapitulere: *K&K* udgav et dobbeltnummer (nr. 65 og 66) i 1989, der handlede om »Litteraturkritikkens metamorfoser«. Her kritiserede jeg den tilstand i de litteraturvidenskabelige miljøer, der bestod i, at skoler/retninger ignorerede hinanden ved at gøre sig usammenlignelige. På danskfaget i København var Henriksen-skolen og »socialhistorikerne« allerede hinsides det stadium, hvor de skændtes indbyrdes, og de genoptog kun gamle stridigheder i forbindelse med stillingsbesættelser. »Riv paradigmerne ned« kaldte jeg mit bidrag til enqueten, hvor jeg prøvede at argumentere for, at tværgående diskussioner (holdt i urbant tonefald) er at foretrække for den intellektuelle fallit, der består i, at man forskanser sig inden for sit forskningsparadigme og erklærer sig inkommensurabel med retninger, der hylder andre paradigmer.

Nu, 16 år efter, er situationen totalt forandret. Der er opstået en høj grad af konsensus – opnået med ganske fredelige midler – især mellem yngre forskere, som føler sig ubundet af gamle faglige skillelinjer uden at have dannet nye.

»Zwischentöne sind nur Krampf / im Klassenkampf«, proklamerede den vesttyske 68'er Frantz-Josef Degenhardt i sin tid. Det var ualmindeligt dumt sagt, og den holdning, der prægede dette stykke agitationslyrik, som udnævnte mellemtoner til at være krampes, synes i dag uendeligt fjern. Der er lydhørhed for mellemtoner og for andre synspunkter end ens eget. Det er sandsynligvis ph.d.-uddannelserne, der har hovedæren for denne udvikling. De har skabt talefod, hvor der før var fronter, og den vigtigste smeltedigel har været rækken af kursusaktiviteter for ph.d.-studerende. Kurserne har fremelsket fælles holdninger til faglige spørgsmål i en ny forskergeneration, både forstået som fælles teoretiske referencer og enighed om, hvad der emnemæssigt udgør litteraturvidenskabens hot spots.

Fra starten i 1967 havde *Poetik* som et af sine hovedformål at kvalificere litteraturbeskæftigelsen teoretisk. Det mål har tidsskriftet nået, naturligvis også med hjælp fra anden side, og inspirationen har været varig. Tillykke

med det, og med de 100 numre! Som forberedelse til denne artikel genopfriskede jeg de senere årgange af *K&K*, især med henblik på at pejle tendenserne i den yngre generations bidrag. Jeg fik bekræftet min formodning om, at teoriinteressen ingenlunde er i aftagende, men har åbnet sig for »Zwischentöne« – uden kramper. Samtidig var der noget andet, der slog mig: at en bestemt form for empiriløs teoridyrkelse nu forekommer helt passé.

Lad mig give et meget håndfast eksempel på denne type teoriudfoldelse, der på et tidspunkt fyldte umådeligt, men nu har mistet sin aura. For efterhånden mange år siden hørte jeg et foredrag af en fremtrædende psykosemiotiker (navnet kan være ligeGYldigt). Med udgangspunkt i nogle Lacaninspirerede overvejelser over menneskelig identitetsdannelse fremsatte vor psykosemiotiker den påstand, at forhold omkring den kvindelige identitetsdannelse gjorde det umuligt for kvindelige forfattere at fremstille mandlige protagonister. I den efterfølgende diskussion forsøgte enkelte tilhørere at drage påstanden i tvivl og give eksempler på, at det faktisk var lykkedes kvindelige forfattere at skabe fiktion med mandlige protagonister. Indvendingerne blev venligt, men bestemt afvist af vor psykosemiotiker, som beredvilligt erklærede, at han ikke havde læst de pågældende værker, men at det heller ikke var nødvendigt, eftersom han jo lige havde vist, at det ikke kunne lade sig gøre. Jeg tør naturligvis ikke udelukke, at man også i dag kunne finde lignende manifestationer af empiriløs eller rettere empiristridig teori-dannelse, men min pointe er, at de ikke ville blive mødt med en så respektfuld accept som den, der dengang prægede forsamlingens flertal.

Et område, der i høj grad er kommet ind i varmen, er fortællerforhold, bredt forstået som teksters polyfone stemmevæv, retoriske arrangement og styring af læseren. Det gør naturligvis en forskel, om de traditioner, man refererer tilbage til, udgår fra Bakhtin, Booth eller franske teoretikere, men ikke en afgørende forskel, for den unge generation er præget af en ufanatisk eklekticisme. Der kan være nuancer – undertiden mere end det – i opfattelsen af, hvordan man eksempelvis vælger nøjere at definere den utroværdige fortæller, men interessen for ham er under alle omstændigheder stor.

Det er en interesse, som bidrager til at selekttere forfatterskaber og værker. I dansk litteratur er Martin A. Hansens *Løgneren* et bemærkelsesværdigt eksempel på et værk, der med højst forskellige begrundelser har holdt flere generationer af forskere i ånde. Romanen var som bekendt hadeværket par excellence i ideologikritikkens dage, nu er den genstand for en helt anden interesse, der retter sig mod dens tekniske og retoriske konstruktion. Det, der udfordrer, er nogle flertydigheder i romanen, som sandsynligvis aldrig kan opløses, men nok lokaliseres præcist. Dens optaget-hed af landalmuens liv og altmodiske tonefald forekommer sandsynligvis unge mennesker mindst lige så fremmedartede, som de forekom 60'er-gene-

rationen, men det er ikke holdningsmæssig samstemthed eller afvisning, der er kriteriet for valg af empiri. Man går til analysearbejdet uden væmmelse eller, modsat, uden ønske om at hverve proselytter, men med en instrumentel, kryds-og-tværsagtig interesse. Kierkegaards brug af pseudonymer og hans indirekte meddelelsesform fascinerer af nogenlunde samme grund som *Løgneren*, og igen: uden at teksterne bliver brugt som vehikel for en kamp om livsanskuelser. Den selvbedrageriske og/eller læsermanipulerende jægfortæller, som man finder hos Blicher og i Rifbjergs novellesamling *Og andre historier* påkalder sig stor opmærksomhed. Der er i alle disse tilfælde tale om værker, som længe har været betragtet som vigtige, men nu interesserer på nye måder. Derimod står det skralt til med genopdagelser af forfatterskaber som i kvinde- og arbejderlitteraturens store tid.

Det enorme problemfelt, der løseligt kan angives med stikordene litteratur og repræsentation, har i dag en fremskudt position. Næsten en selvfølge, kan man sige, for repræsentationsproblemer må pr. definition være grundlæggende vigtige i en hvilken som helst beskæftigelse med kunst. Men accentueringerne er nye. Man distancerer sig fra ideologikritikken ud fra den opfattelse, at den dyrkede et entydigt og enfoldigt virkelighedsbegreb, som de litterære tekster normativt blev holdt op imod, som regel til ugunst for litteraturen. (At det er en karikatur, man efter min mening polemiserer imod, vil jeg blot nævne, men ikke uddybe). I stedet koncentrerer interessen om tekster, der lægger hindringer i vejen for en mimesisorienteret betragtningsmåde, især selvrefererende tekster med kraftigt islæt af metafiktion.

Også her bidrager den teoretiske interesse til at selekttere forfatterskaber og værker. Det er for mig at se grunden til, at Jan Kjærstads Wergelandtrilogi har nydt en så enestående succes blandt universitetsstuderende, og på opgave- og specialniveau nu må være det hyppigst analyserede nyere nordiske værk.

Den »virkelighedshunger«, som avisernes kulturspalter udbasunerer som den vigtigste nye litterære trend efter årtusindeskiftet, har endnu ikke sat sig lige så tydelige spor på universiteterne som i pressen, selv om en kollega fra et af litteraturfagene har fortalt mig, at begivenhederne 11. september 2001 havde fremkaldt et »realitetschok« blandt hans studerende. Effekten har for mig at se hidtil været begrænset, bortset fra en vis interesse for »vidnesbyrdlitteratur« af fx Victor Klemperer, Primo Levi og andre, der på første hånd og på egen krop oplevede 1900-tallets barbari. Den begrænsede effekt kan måske forklares ved, at det er svært at gøre virkelighedshungeren analytisk produktiv; intellektuelt er det mere stimulerende at dekonstruere repræsentationsforestillinger – eller påvise, hvorledes fiktionen selv allerede har dekonstrueret dem – end at skrive om tekster, der ikke blot illuderer,

men også besidder virkelighedstroskab og erfaringsnærhed. Hvad stiller man op med dem ud over at udbryde »Hvor rigtigt«, »Hvor mageløst«?

Interessen for sammenhængen mellem litteraturen og *la condition humaine* er ikke forsvundet, men for mig at se dyrkes den med større entusiasme i andre miljøer end de litteraturvidenskabelige. Den optræder i en opbyggelig variant blandt teologer og teologisk orienterede hermeneutikere, der har tradition for at bruge litteraturen, også den til enhver tid nyeste litteratur, som livsbelæring. Jeg er medlem af Pontoppidan-selskabet og kender genren fra flere foredrag om forfatterskabet, og de har altid efterladt mig med temmelig ambivalente følelser. På den ene side har jeg lyst til at fnyse, fordi omgangen med Pontoppidans tvesynede tekster kan være reduktiv på en måde, der tangerer det usømmelige. På den anden side er jeg også lidt misundelig på teologerne, fordi de tydeligvis formår at gøre teksterne eksistentielt vedkommende for et større publikum. Her kunne vi litterater måske lære et trick eller to af teologerne, ikke af deres reduktive omgang med tekster, men af deres indlevelse og fortælleglæde – om ikke andet så for at sikre vores eksistensgrundlag: kontakten til et kultiveret publikum, også uden for universiteterne, der læser, fordi de gerne vil blive klogere på sig selv og på *la condition humaine* og kun lytter til litteraturformidlere, der imødekommer deres ønsker.

Litteratur og livsanskelse forbindes også i en mere sofistikeret variant. Det sker i de kulturstudier, der under lidt forskellige betegnelser har etableret sig på universiteterne gennem de senere år. Her har ideologikritikken fundet en arvtager, opdateret med postkolonial teori om kulturmøder og kulturkollisioner, om konfrontationen mellem det egne og det andet, og mellem den rige og den fattige verden. Ordet ideologikritik nævnes vist sjældent i den forbindelse. Ikke desto mindre er det for mig at se ideologikritikkens erkendelsesinteresse, der videreføres i kulturstudierne (som jo til en vis grad er bemandet med litterater), men det sker i en ny sammenhæng, hvor globaliseringen og konflikterne mellem europæisk og islamisk kultur er blevet emner af altoverskyggende vigtighed. Og også på kulturstudiernes område er det interessen, der selekterer den skønlitterære del af tekstmaterialet: værker af forfattere i de koloniserede eller postkoloniale lande, men også fx Joseph Conrad (*Heart of Darkness*), Karen Blixen (*Den afrikanske Farm*) og Thorkild Hansen (*Det lykkelige Arabien*).

Man kan dårligt forestille sig mere forskelligartede folkefærd end de indfølede teologer og de globalt orienterede kulturstudiefolk, men begge parter beskæftiger sig med forholdet mellem litteratur og liv. Den interesse kunne litterater i kraft af deres mere fagkyndige indsigt i tekster og teksters funktionsmåder bidrage til at kvalificere. Men det kræver, at de så faktisk også lader deres »virkelighedshunger« få praktiske konsekvenser.

Disse betragtninger fører mig til følgende konklusioner:

Det er fortræffeligt, at diskussionsmiljøet i litteratkredse er blevet så åbent og lydhørt over for »Zwischentöne«, at man er parat til at debattere faglige spørgsmål uden først at skele til, om det er the good guys eller the bad guys, der rejser dem. I den forstand er paradigmerne – påberåbelsen af ens eget forskningsparadigmes uforenelighed med andre paradigmer – revet ned.

Og det er fortræffeligt, at respekten for empiristridige teorier er forsvundet, uden at det er resulteret i teorifjendtlighed, men i en skarpere bevidsthed om, hvor grænsen går mellem teorier, der kan sættes i arbejde, og teorier, der ikke kan.

Men nu til det mindre fortræffelige. Hvad der ud fra et internt forskningssynspunkt kan betragtes som en nedbrydning af traderede og til en vis grad irrationelle skel, har jeg allerede omtalt som en åbning, men det er ikke en åbning mod den litteraturinteresserede offentlighed uden for universiteterne. Den på mange måder gavnlige og nødvendige professionalisering af litteraturstudiet er resulteret i helt andre dagsordener end dem, der optager læge læsere. Det indebærer ikke, at deres behov forbliver udækkede, men de dækkes af folk som de indfølelse teologer, der har færre faglige kvalifikationer end litteraterne, og ikke føler sig forpligtet på den professionsbetingede etos, der tilsiger, at man nøje skelner mellem værkets eget udsagn og almindelig livsbelæring ud i det blå.

For at undgå yderligere marginalisering må universitetslitteraterne svare på denne udfordring. Et af svarene kunne være at opdyrke en disciplin, som jeg i mangel af bedre betegnelser vil kalde Litteraturformidling, men den skulle i givet fald omfatte noget mere fundamentalt end rent retoriske og kommunikationstekniske problemer, nemlig først og fremmest: Hvilke tekster er det overhovedet umagen værd at formidle, i medierne, i klasselokalet eller fra talerstolen?

For nu igen at blive meget konkret vil jeg – med risiko for at forekomme monoman – sætte spørgsmålstegn ved, om fx Kjørstads Wergeland-trilogi kan gøres til genstand for vellykket formidling til et publikum af læge læsere. Værkets mange raffinerede tekstuelle benspænd og intertekstuelle referencer vil sandsynligvis overstrabadsere dette publikum, ikke fordi det er ubegavet, men fordi en kryds-og-tværsagtig tilgang til litteraturen ligger det fjernt. Til gengæld vil trilogiens eksistensudsagn – at vi ikke kan vide noget sikkert om os selv og vores virkelighed – forekomme samme publikum trivielt og for så vidt *understrabadsere* det. Selv den mest blændende formidling af trilogien kan ikke forvandle svineører til silketasker eller overbe-

vise (mig) om, at de mange små historier om Wergeland er rigtig tankevækkende eller slet og ret: rigtig gode.

Set i dette lys måtte Litteraturformidling defineres ikke kun som en kommunikativ og retorisk disciplin, men også som en æstetisk og normativ. På universiteterne er det som allerede nævnt snarere bestemte teoretiske dagsordener end hensynet til litterær kvalitet, der bestemmer sammensætningen og ændringen af den litterære kanon. Det er ikke noget nyt fænomen – tænk blot på 1970'ernes interesse for arbejderlitteratur, der var tematisk og politisk motiveret og skabte en ny litterær kanon, som forsvandt som dug for solen, da interesserne ændrede sig.

Litteraturformidlingen må åbne sig mod litterære præferencer, der ikke kun er sat af de universitære dagsordener. Et det et populistisk synspunkt? Det synes jeg ikke. Der er mange eksempler, også danske, på, at ganske udfordrende og komplekse værker har vundet udbredelse uden intervention fra universitetslitteratur, som ikke har kunnet indpasse disse værker i de p.t. aktuelle dagsordener og derfor ikke har haft noget at sige om dem. Et nyere eksempel, der falder mig ind, er Christian Jungersens roman *Undtagelsen*.

Litteraturformidling må forstås som kanonisk selvbesindelse – intet mindre.